

čtenářské kluby a diskuzní skupiny, ve kterých se probíraly poslední noviny; konaly večerní koncerty a přednášky, na kterých vystupovali bolševičtí hodnostáři; pořádaly propagační vlaky s knihovnamí, tiskářskými stroji a dokonce i biogra-fem, které objížděly frontu; a organizovaly rudoarmějské dramatické kroužky, které bavily vojsko kabaretem a hramí, zdůrazňujícími význam sovětské moci a vzdvihujícími zlo jejích nepřátel.

Do bolševické strany vstoupilo za občanské války na půl milionu rudoarmějců. Byli to misionáři revoluce. Přinášeli bolševismus do svých měst a vesnic, kde zaplavili na počátku dvacátých let sovětské instituce. Celý sovětský aparát byl tím militarizován. Jednotlivé fronty a armády kolonizovaly jednotlivé komisarjáty. Stranické frakce vznikaly na základě vztahu mezi veterány občanské války. Ruda armáda jako celek, se svým centralizovaným velením, byla považována za model sovětského aparátu. Tyto dvě instituce často srovnával Trockij a přirovnával ne-zbytnost disciplíny v průmyslu a svobodně společnosti k nezbytné armádní dis-ciplíně. Úspěch Rude armády postupně vedl ke stále větší aplikaci vojenských metod do celého sovětského systému. Nic neovlivnilo obecně postoj bolševiků tak výrazně jako zkušenost z občanské války. Prezence a identita sovětského režimu spočívala na mytologii nového řádu zrozeného z ozbrojeného boje proti řádu starému; a podobně jako ve Francově Španělsku, stal se tento zakládající kult občanské války zásadní zbraní mytologické propagandy stalinského režimu, přičemž se od sovětského lidu neúnavně vyžadovalo, aby vykazoval tyž heroický duch, stejnou disciplínu a ochotu k sebeobětování, jakou prokázal za občanské války. Dokonce i jazyk bolševického režimu s trvalými odkazy na „tažení“, „boje“ a „fronty“ své „avantgardy“ a svých „bojovníků“ za socialismus, byl tímto milita-rismem poznamenán. Bolševici, kteří se vynorili z občanské války, sami sebe viděli jako soudruhy ve zbraní na křížové výpravě dobývající Rusko a svět, s rudou tužkou v jedné ruce a zbraní v druhé.

ii „Kulaci“, batoháři a zapalovače

V lednu 1920 se Emma Goldmanová vrátila do Petrohradu, který znala jako dospívající dívka z osmdesátých let předchozího století. Po celých třicet let, kdy jako anarchistka žila ve Spojených státech, jí v paměti utkvěla „elegance města, jeho jiskra a třpyt“; Jenomže Petrohrad, který našla v roce 1920, byl úplně jiný:

Byl téměř v rozvalinách, jako by se tudy přehnal hurikán. Domy připomínaly rozvalené náhrobky na opuštěném a zapomenutém hřbitově. Ulice byly špinavé a opuštěné; vypřchal z nich veškerý život. Před válkou žilo v Pet-rohradě na dva miliony obyvatel, které se v roce 1920 seschly na pět set tisíc. Lidé na ulicích chodili jako živé mrtvolky; nedostatek jídla a paliva město

pomalů vysával; temná smrt mu svírala srdce. Na kost vychrtlí a omrzlí muži a ženy se vlekli ulicemi ve snaze sehnat kousek chleba nebo polínko na podpal. Byl to srdcervoucí pohled ve dne a tíživá mlha v noci. Naprosté mlčení velkého města ochromovalo. Toto strašné tíživé ticho, přerušované občasnými výstřely, mě přivádělo k šílenství.²⁴

Nejvíce utrpěla hmotnou destrukci a stala se z nich téměř města duchů. Jednou z nejvíce trpících obětí byl Petrohrad: evakuace hlavního města do Moskvy ho téměř zbavila života. Gorkij, Petrohradčan celou duší, viděl v jeho úpadku znamení úpadku ruské civilizace, její degradace z evropské na asiatskou. „Petrohrad je umírající město,“ psal Jekaterině v roce 1918. „Každý ho opouští – pěšky, na koni, vlakem. Na ulicích leží chcíplí koně. Ohlodávají je psi. Město tone ve špíně. Můjka a Fontanka jsou zaneřáděny odpadky. Je to smrt Ruská.“²⁵ Zamjatín ve svém příběhu *Jesyně* (1922) popisoval Petrohrad z doby občanské války jako osadu z doby ledové, osídlenou troglodyty klanějícími se svému „jeskyňnímu bohu“, petrolojovým kamínkům, a spalujícími knihy, aby se udrželi při životě. Hrdina povídky, Martin Martinyč, milovník Skrtabínova opusu 74, poklesl na zloděje dříví svého souseda.

Lidem, kteří v oněch letech zbyli ve městech, se muselo zdát, že se městský život v Rusku vrátil do prehistorického věku. Městská centra, kdysi plná shonu a chvatu, zavalilo strach nahánějící ticho. Obchody a restaurace byly zatlučený, továrny uzavřeny. Na opuštěných ulicích se chodilo tak málo, že začínaly zarůstat trávy. „Z Petrohradu se stává hřbitov,“ poznamenal si do deníku Vasilij Vodovozov, letitý profesor a liberální aktivista, na jaře 1919. „I vzduch je tak čistý jako na vesnickém hřbitově.“²⁶ Z městských ulic zmizeli koně, protože je jejich majitelé nemohli uživit, aby se objevili jako páchnoucí maso v polévkách a guláších. „Pareček občanské války,“ byl eufemismus pro koňské maso – a bylo i hůř (nemizeli totiž jenom koně: hlad připravil městské obyvatelstvo o psy, kočky, páky i o zvířata v zoologické zahradě). Jedním z typických městských obrázků té doby byly vychrtlé postavy dětí vlékoucí dvojkoláky a kočárky jako lidská tažná zvířata. Ani Křeml neužil své koně – dvacet jich chcípló hlady –, a tak jeho úředníci jezдили v soukromých drožkách.²⁶

Jedini, komu se dávalo, byly krysy a švábi. Domovní odpad se hromadil a zahnuval, hygienický systém se hroutil a hmyzu se dávalo. Zmizely dřevěné plátky, protože je lidé vytrhali a použili na palivo. Opuštěný dvoupatrový dům byl během několika nocí rozebrán až k cihlovým základům. V letech 1919–20 zmizelo v Petrohradě tímto způsobem na tři tisíce dřevěných domů. Lidé si odnášeli okenní rámy, podlahová prkna, dveře a stěnové obklady. Na dříví vysekali lidé veškeré stromy. V ukrajinském městě Nikolajev přišly ve dvou lednových dnech roku 1920, mezi odchodem bílých a příchodem rudých, o stromy všechny hlavní ulice.

ruského systému
jedni noviny;
trí hodnosti;
nce i biogra-
ické kroužky,
sovětské moci
ruoarměčů.
a vesnic, kde
aparát byl tím
komisariáty.
ě války. Ruda
ána za model
řirovnával ne-
armádní dis-
ci vojenských
toje bojševičů
ita sovětského
ého boje proti
to zakládající
ského režimu,
ní tyž heroický
il za občanské
“boje”
tímto milita-
ami sebe viděti
svět, s rudou

V mrazivých zimách občanské války byl nejčastějším prátelem darem kus dřeva. Pro něj byli lidé ochotni i zabít. Pro trochu tepla pálii vlastní nábytek, knihy, dopisy.²⁷

Co se hygienických podmínek ve městech týče, byly téměř nepopsatelné. V arktických mrazech zamrzly vodovodní kohoutky. Lidé museli nabírat vodu u pump na ulicích a dvorky používali jako záchodu. Schodiště činžovních domů páchla močí. Světlo svítilo jenom dvě až tři hodiny večer, a tak si lidé svítili knoem, zastrčeným do lahve s tukem. Říkali jí *nedýšalka*, protože produkovala páchnoucí dým, který dráždil krk i plíce a špínal zdi dočerna. Podle jednoho současníka tato lampa „čínila tmou viditelnou, ale nedalo se při ní číst ani psát, dokonce ani příliš hybat,“ protože „zhasínala i při sebemenším vdechnutí“. Vzhledem k nedostatku koni se neodvažely odpadky. Lidé je vyhazovali na ulice a náměstí – ve kterých se to hemžilo hmyzem. Nemoci se šířily v epidemických rozměrech: cholera, tyfus, úplavice a chřipka zabýly každoročně lidi po tisících. Umrtlost v Petrohradě dosáhla v roce 1919 osmdesáti lidí z tisíce. Márníce a hřbitov nestály a mrtvolý čekaly na pohřbení i několik měsíců.²⁸

Jádrem městské krize byla potrava, či spíše její nedostatek. V Petrohradě nastal hladomor,“ psal Gorkij v červnu 1918. „Téměř denně se sbírají lidé, kteří padli vyčerpáním rovnou na ulici.“ Dodávky potravin do měst prudce poklesly. Pekařny přestávaly péci. Dokonce i v Saratově, povolžském městě ležícím přímo uprostřed nejbohatší oblasti celé země, stály od pěti hodin ráno, dvě hodiny před otevřením pekáren, dlouhé fronty na chleba. Průměrný dělník dostával necelých 2000 kalorií denně – méně než polovinu doporučené dávky. Ve srovnání s předválečnými lety, která rozhodně nepovažovali za zlatý věk, dostávali polovinu dávky chleba a třetinu dávky masa. Ceny potravin letely vzhůru a dělnické mzdy jim nemožily stačit. Reálná mzda v roce 1918 činila 24 % hodnoty z roku 1913 a koncem roku 1919 klesla na procenta dvě. Podle průzkumu spotřeboval průměrný dělník tři čtvrtiny svého příjmu na stravu, zatímco v roce 1913 na ni stačila necela polovina. Navíc průzkumy ukázaly, že mzdy číni pouze polovinu dělnického příjmu. Jinými slovy, masa dělníků byla nučena žít se prostřednictvím neoficiální číni černé ekonomiky. Ethel Snowdenová, která přijela do Moskvy v roce 1920 jako členka britského TUC a delegace Labour Party, se svého průvodu tovarnou zptala, kolik si vydělá průměrný dělník. Když jí to řekli a na vysvětlenou dodali, že to jeho rodně stačí k životu maximálně na tři dny, vykřikla naivně: „Ó, jak jsou ti dělníci chytří a sportiví, že sedmadvaacet dní v měsíci vůbec nejedí! Jak to jen dokážou?“ Dostal se jí pochopitelně odpovědi, že se musí snažit i jinak. Na bleším trhu prodávají, co mají; jezdi na vesnici a prodávají směrný obchod s rolníky; vysrčí děti na ulici, aby něco vyzbraly; i své ženy a dcery, aby prodávaly samy sebe. V Petrohradu roku 1918 bylo na ulicích minimálně 30 000 prostitutek, většinou nedospělých děvčátek. Mnohé z nich byly z „uctyhodných rodin“: Jedna studie z počátku dvacátých let ukázala, že 42 % moskevských pro-

Revoluce jde do valky

567

situace pochází z rodin venkovské šlechty nebo buržoazie, zničených revolucí. Emma Goldmanová viděla Něvskij prospekt lemovaný hezounkými děvčátky „prodávajícími se, za krajíc chleba, kostku mydla nebo čokoládu?“²⁹ Pro takzvané „bývalé lidi“, bez zaměstnání i denních přídělů, byl každodenní boj o skývu chleba neskutecnou dřinou. Bývalí vynikající potomci aristokratic klesli na úroveň pouličních prodavačů zbytku svých cenností. Tlustá třída vychrla. Na otázkou, jak ! Brusilov mival často hlad, i přes pravidelné přísuný másla, mléka, medu a kysané smetany, které mu postlali věrni váleční veteráni z vesnice. V roce 1919 přijal místo v archivu štábu Rudé armády, kde dohlížel na shromáždování údajů o ruské části v první světové válce. To mu vynášelo měsíční mzdu 3500 rublů, ze které se ovšem nedalo vyžít. „Bylo bolestně vidět, jak žije,“ vzpomínal jeden blízký přítel manžela Brusilovových. „Jedli většinou jednou denně a převážně brambory.“³⁰

Gorkij se ujal problému hladovějící inteligence. O jejím zoufalém stavu psal ve svých úvodních v *Novoj žizni*. Profesor Gezechus, významný fyzik, teď sedm- desátiletý starý pán, ležel nemocný v nemocnici „nafouklý hladem“ jako nějaká africká oběť hladomoru. Věra Petrovová, lékařka zemstva „umírala hlady, bez- mocná a špinavá v hrozně a špinavě místnosti“. Glazunov, známý skladatel, „vy- hubl a zpřehřivitel“ a bydlel se svou starou matkou ve dvou nevytápěných petro- hradských místnostech. H. G. Wellse, který za ním přišel na návštěvu, Glazunov uprošoval, aby mu poslal nějaký papír, aby měl kam psát své skladby. Dokonce ! Pavlov, jediný ruský vědec poctěný Nobelovou cenou, musel volky nevolky přestovat mrkev a brambory. Gorkij prosil bolševické vůdce, aby těmto génium, kteří nemají co do úst, přidělili zvláštní dávky, lepší byt a další nezbytnosti. Lenin většine jeho žádost vyhověl: choval ke Gorkému vzděky jistou naklonenost a kro- me toho, a to mělo větší cenu, si byl vědom jeho vlivu v zahraničí. Gorkij toho na záchranu staré ruské kultury maximálně využil: jmenoval se jejím kurátorem (občas své pozice využíval k tomu, že za babku vykupoval umělecká díla pro vlastní potřebu). Kultura ohrožená revolucí byla jedním z Gorkého témat, které ho nikdy nepouštílo. Na úsvitu bolševického uchopení moci nadepsal svůj slo- pek v *Novoj žizni* **Kultura v nebezpečí!** Zafířil útluk pro spisovatele v bývalém domě Jelisejeva, bohatého kupce, na rohu Něvského prospektu a Bolšoj Morskoy. V noci vypadal zašpícatý dům jako loď, a tak se mu začalo říkat „loď bláznů“. Později ještě založil Dům umělci. Kromě toho založil své vlastní vydavatelství, Světovou literaturu, ve kterém ve velkém nakladu a levně vydával klasiku. Za- městnal tam stovky spisovatelů, novinářů, akademiků, hudebníků, umělců, pře- kladatelů a redaktorů, kteří by jinak byli poněkud svému osudu. Gorkij v tom viděl spíše charitu než obchod. A skutečně mnohá velká jména literatury dvacá- tého století – Zamyatin, Gumiljov, Babel, Cukovskij, Chodasevič, Mandelštam, Sklovskij, Pias, Blok a Zošenko – vdělili za své přežití hladových let převážně ochranným křídlem Gorkého. Ačkoli mnozí v pozdějších letech Gorkého od-

ovětšického systému
 ým darem kus
 vlastní nabýtek,
 nepopisatelně
 ěli nabírat vodu
 nžovních domů
 ě svítili knoem,
 vala pachnoucí
 současnika tato
 konce ani příš
 m k nedostatků
 – ve kterých se
 : cholera, tyfus,
 st v Petrohrade
 řadily a mrtvolý
 “ V Petrohrade
 bírají lidi, kteří
 ruce poklesly.
 ěžícím přimo
 dvě hodiny před
 stával necelých
 rovaní s před-
 řavali polovinu
 dělnické mzdy
 dy z roku 1913
 potřeboval pří-
 913 na ni stačila
 polovinu dělnic-
 prostřednictvím
 ěla do Moskvy
 e svého přívod-
 ěklí a na vysvě-
 ři dny, vykřikla
 v měsíci vůbec
 e se musí snažit
 ovádejší směný
 eny a dcery, aby
 nimalně 30 000
 z “účtyhodných
 pskevských pro-

suzovali za těsné styky s bolševiky, bez jeho styků by občanskou válku nepřežili.³¹

Ze svého obrovského bytu na Kronverském prospektu udělal útočiště pro lidi, kteří se ocitli zcela bez prostředků, a pro pronásledované oběti občanské války. Ve srovnání se studenými a vlhkými dírami, ve kterých většina lidí žila, to byl pravý ráj. Viktor Serge psal, že tam bylo „teploučko jako ve skleničku“. Gorkij posbíral různé „ženy“, „dcery“, „bratry“, těch, kteří tím či oním způsobem padli za obět teroru, a přichýlil je do svého bytu. Chodilo tam tolik lidí – jenom na šálek čaje a kus řeči, který se bůhvíjak protáhl na několik let –, že museli probourat zed do sousedního bytu a spojit oba v jeden. Většinou varila Gorkého milénka Moura Budbergová (tehdy ještě baronka Beckendorffová), která bydlela v jednom pokoji, společně s přítelkyní umělice Tatjina, která bydlela ve vedlejším pokoji. Kolem jídelního stolu se v polehce i večer scházela zajímavá a pestrá směsice lidí. Proslulí spisovatelé se tam těsnili s dělníky a námovníky, které Gorkij posbíral na ulici. Bydlel tam i H. G. Wells, který přijel ve dvacátém roce do Ruska. Častým hostem byl i Šajapin, hlasitě proklínající bolševiky, chodil tam i bolševičtí vůdčové, Lunarskij a Krasin, a Gleb Bokij, zástupce šéfa petrohradské Čeky, který se tam jistě setkal s nejednou svou obětí. Býval tam i bývalý velkokníže Gavril Konstantinovič Romanov i se svou bývalou velkoknížnou a jejich psem. Když Gavril onemocněl, Gorkému se jich zželelo a zachránil je před vězením Čeky. Dvojice žila v horním pokoji, v místnosti naplněné starobylým nábytkem a buddhistický-mi soškami, dům opouštěla málokdy ze strachu z uvěznění. U jídla zachovávali povyšně mlčení, protože, jak později napsal velkokníže, se u Gorkého stolu scházela podivná sebanka, která „se naší bídě těšila“, a „a stýkat se s touto spo-

lčností bylo pro nás nepřijatelné“.³²

Netrvalo dlouho a o Gorkém se rozneslo, že pomůže každému, a tak neměl o prosebné dopisy nouzi. Jistý profesor po něm vyžadoval, aby mu obstaral speciální brýle. Jedna básnička prosila o přidělení mléka pro své dítě. Oblastní lékař potřeboval nové budovy, protože do těch starých se nastěhoval sovět. Vdova chtěla ístek na vlak, aby se mohla vrátit ke své rodině na venkov. Jeden starý pán po něm dokonce žádal novou zubní protézu. Mnoho lidí Gorkého prosilo, aby jim pomohl dostat jejich příbuzné z vězení Čeky – a on skutečně v mnohých případech intervenoval (viz kap. Barva krve). Mnozí ovšem žádali nemožné. Jeden muž kupříkladu položil Gorkému dotaz, co učiní se skutečností, že byl okraden. Jeden vězeň se pal, jestli nebude ke Gorkého paděštinám vyhlášena amnestie – kdyby totiž byla, dostal by se ven.³³ Stejně jako Rasputin se Gorkij stal jakýmsi *maître de requêtes* pro všechny lidi, kteří se vlastními silami nedokázali probít do státních úřadů.

Portravinová krize ve městech byla spíše problémem distribuce a směny než výroby. Železniční systém se prakticky zhroutil, převážně v důsledku ekonomické krize a chronického nedostatku paliva a nedokázal rozvážet potraviny do měst.

Revoluce jde do
 Železniční dep
 ního vozového
 ním stavu. Hla
 kupříkladu řes
 ostatních, čímž
 tože do vlaku
 vojáků a uprch
 levně jídlo. Zle
 zboží bud' vykr
 z venkova napě
 Ale základn
 vaně nechťel
 zboží a stoupan
 a méně. Snaha
 vedla k tomu, ž
 které nepodlěh
 agenty prostě s
 ským šmelinár
 Nastal rozkr
 se vesnicáně s
 ně nedostupn
 a srpy z železn
 dříví na kola a
 nádobí; a topilo
 parními stroji,
 středověku, kdy
 Rus neměla
 „evropské vy
 nci, kteří se
 střích a vel
 kou, nikoli p
 Venkov se, k
 soběstacným. U
 je ovšem pravd
 roku hlada, zej
 vické tvrzení, ž
 kapitalisté, byl
 měsících. Zně I
 pđdu, neměli n

Zelezniční depa byla pohřebišti nepojízdných lokomotiv. Přes polovinu železničního vozového parku potřebovalo nějakou opravu, jenomže dílny byly v dezolátním stavu. Hlavní problém byl nedostatek náhradních dílů. V jedné dílně to kupříkladu řešili tak, že na opravu jedné lokomotivy brali součástky z mnoha ostatních, čímž je vyřadili z provozu. Na železnicích panoval divý zmatek, protože do vlaků směřujících na venkov se hrnuly davy vyhládlých obyvateľ měst, vojáky a uprchlíky z válečných zón, které tam chtěly najít nějaký útulek, nebo levné jídlo. Železniční úředníci byli velmi úplatní, takže byly mnohé vlaky vezoucí zboží buď vykrádány, nebo rovnou odkloněny. Potravinové vlaky, které vyjížděly z venkova napřehované, přijížděly do Petrohradu nebo Moskvy prázdňé.³⁴

Ale základní příčinou nedostatku jídla ve městech byla skutečnost, že venkově vaně nechtěli prodávat jídlo za papírové peníze. S klesající válečnou výrobou zboží a stoupající inflací cen dostali vesničané za rublové bankovky stále méně a méně. Snaha vlády vykupovat potraviny za fixní ceny z roku 1916 vesničané vedla k tomu, že se stáhli z trhu. Snížili výrobu tím, že se orientovali na plodiny, které nepodléhaly státní kontrole, nebo svou úrodu před vládními zásobovacími agenty prostě schovali. Každá rolnická krmila obilím dobytek, prodávala ho městským žmelinářům nebo smčhovala rovnou za vodu.

Nastal rozkvět domácí výroby, kterou statistikové většinou nepostihli, protože se vesničané snažili zboží, které kdysi kupovali ve městě, ale které bylo nyní pro ně nedostupné nebo předražené, vyrábět doma. Vesničtí řemeslníci vyráběli pluhy a srpy z železného odpadu. Přestoval se len a konopi na šaty a provazzy; káčelo se dříví na kola a nábytek; sbíralo se proutí na košíky; kopala se jílovitá hlína na nádoby; a topilo se olejnatými semeny. Stará venkovská řemesla, vytlačena kdysi parními stroji, opět ožívala. Venkovské Rusko se pomalu navracelo k metodám středověku, kdy, slovy jednoho úředníka:

Rus neměla ani železnici, ani parníky, ani parní stroje, ani továrny, ani jiné „evropské vymyšlenosti“, kdy celé Rusko krmili, odívali a zahřívali řemeslníci, kteří se také starali o jeho obutí, kdy se všechno vyrábělo v malých seriích a velmi prostě – s ručním dlátkem, nikoli se soustruhem, se sekýrkou, nikoli pilou.³⁵

Venkov se, krátce řečeno, stále více vracel do starých let a stále více se stával soběstačným. Učil se žít bez měst a v podstatě se bez nich bez problémů obešel. Je ovšem pravda, že na některých místech měli i vesničané na jaře osmačtého roku hlad, zejména v severních oblastech, vždy závislých na dovozu obilí. Boževické tvrzení, že si vesničané nahanoumili potraviny, a jsou tedy „kulaci“ nebo kapitalisté, byl prostě nesmysl. Mnozí se tím chránili proti hladovění v zimních měsících. Žně 1917 nebyly valné, a i když rolníci nyní osívali byvalou panskou půdu, neměli nazbyt. V Tveru se prý kupříkladu „pekly koláče z Iněného oleje

a slámy"; Dokonce Semjonov, vzorový vesnický hospodář, svému příteli v dubnu 1918 napsal, že neměli "dost obilí sami pro sebe a pro dobytek". Stejně jako tisíce vesnických osad se musel Semjonov se svými sousedy z Andrejevského vydat na výpravu na úrodný jih a nakoupit tam obilí.³⁶

To samé podnikali i měšťtí lidé. Milliony lidí přechaly z vyhladovělých měst a pokoušely se uchýtit na vesnici, aby byli zdroji potravin blíz. Velká průmyslová města na severu přišla o polovinu svého obyvatelstva, protože se Rusko navrátilo ke své venkovské minulosti. "Město je ohroženo!" prohlásil Viktor Serge. Mezi osmáctým a dvacátým rokem přišel Petrohrad téměř o tři čtvrtiny svého obyvatelstva. Obyvatelstvo Moskvy kleslo o více než polovinu. Na nádražích panoval divý zmatek, jak se davy lidí snažily probít do vlaků směřujících na vesnici. Lidé cestovali na střeších vagonů, viseli z oken a stáli na náraznících, a riskovali, že přijdou o život nebo o končetinu. Jeden vlak vyjel z Petrohradu tak přeplněný, že se na mostě přes Něvu překlopil, spadl do řeky a stovky cestujících se utopily.³⁷

Slechta přechala na to, co zbylo z jejich panství. Táňa Kuzminská, Tolstého sestra, se z Petrohradu vypravila do Jasně Poljany. Cestou jí pomáhala její neteř a nosiče prosila, aby její tetě našel místo, slovy: "To byla ve *Vojně a míru* Nataša Rostovová." Jenomže nosiči to bylo jedno. Jenom díky laskavosti skupiny komisarů dostala starženka, oblečená do kožichu, dřevěné kupačce v dobrém vagonu. I slechta, která žádné panství neměla, se snažila nějak na vesnici uchýtit. Brusilovovi odjeli do vesnice na sever od Moskvy na pozvání místních rolníků. Mari-na Cvetajevová, básnířka, odjela do kulturně zaostale vesnice tambovské gubernie, kde se jí podarilo poslední zbytky majetku sménit za prostou vepřovčedýně a brambory. Hraběnka Meščerská, potomek ruské aristokracie, odjela s dcerou do Rubjova, ospalého provinčního městečka, kde pracovala v kuchyni vodního mlýna a bydla v dělnické ubytovně. Vše, co jí zbylo z dědictví – které kdysi zahrnovalo tři obrovská panství, dva paláce a jednoho slavného Botticelliho – byla porcelánová konvice v rokokovém stylu, kterou darovala dělnické "čarovně".³⁸

Ale největší díl uprchlíků z hladovělých měst přece jenom tvorili dělníci. Mnogi z nich byli propuštěni za průmyslové krize 1917–18 ze svých továren. I když nikdo nezna přesně číslo, na jaře 1918 bylo nezaměstnaných dělníků kolem jednoho milionu. Nejvíce byl zasazen válečný průmysl, zejména muniční továrny a chemické závody, které přišly dohromady o půl milionu dělníků. Petrohradské kovozávody byly postiženy nedostatkem paliva, demobilizací a evakuací hlavního města. Pracovní síla těchto továren klesla během prvních šesti měsíců roku 1918 z 250 000 na pouhých 50 000. Pro bolševiky to byla katastrofa. Jejich kdysi mohutné opory, Nový Lessner a Erikssovny závody, které měly na podzim 1917 po 7000 dělníků, propustily do dalšího jara téměř veškerou pracovní sílu, až na nezbytných 200 dělníků. Během prvních šesti měsíců bolševického režimu poklesl

Nebyl to nastal v průběhu a zpět pro začít v malém – ne

klásky".⁴⁰ Nebyl to nastal v průběhu a zpět pro začít v malém – ne

1920, "všichni jejich rodové v tradičním řemeslníckém prostředí pro bolševické Vyhličky n

Revoluce jde do počtu bolševických bolševická strana Podle bolševické

počet bolševiků z původních 50 000 na pouhých 13 000. Jak pravil Sijapnikov, bolševická strana teď byla „avantgardou neexistující třídy“.³⁹

Podle bolševiků a jejich historiků to byla především kvalifikovaná vrstva „tříd-
né uvědomělých“ dělníků, která opouštěla města. Slovy nepřijemně marxistické
fráze znamenalo vyhlášení měst současně jejich „společenskou degradaci“ ne-
boli kolaps dělnické třídy. Tento výklad zadržoval sovětský establishment, protože
mu to umožňovalo vysvětlit narůstající vlnu dělnických stávek a jejich protestů,
která započala jarem 1918, jako činnost „zpátečnických a maloburžoazních ele-
mentů“, popichovaných menševiky a esery. Nechtělo se jim připustit, že právě ti
dělníci, kteří jim v říjnu pomohli k moci, o šest měsíců později požadují jejich
odstoupení. Ovšem právě to se do menší či větší míry dělo. Zpátky na vesnici
utkali velmi pravděpodobně ti dělníci, kteří dorazili do měst jako poslední –
zejména ženy, které sem přišly za průmyslového rozkvětu první světové války –
a kteří tak udržovali s venkovem ještě těsné styky. Jako první byli propouštěni
nekvantifikovaní vesničané, kteří se ve městě pouze přizívali – ve městech tedy
zůstávali nekvantifikovanější dělníci a proletariát (tedy ti, kteří se už ve městech
narodili a s vesnicí neměli nic společného). Právě tito dělníci vedli stávky a pro-

testy proti bolševikům v roce 1918 (viz dále v této kapitole).

Vyhledky na to, že dostanou kus občinové půdy nebo že se uchytí v nějakém
traditioním řemesle, stacily dělníky dojíždějící do města za prací přivábit zpátky do
jejich rodné vesnice. Podle zprávy z brjanského metalaurgického závodu z roku
1920 „všichni dělníci, kteří mají nějaký kontakt na vesnici, chtějí odejít z továrny
a usadit se tam“. Obecně byli na vesnici vítáni ti, kdo tam měli nějaké příbuzné,
nebo kdo mohli vesnici prospět nějakým užitečným řemeslem (kupříkladu tesar
nebo kovář); ale ti, kteří ničím podobným nedisponovali, dostávali půdu jenom
zřídka. Tito přivandrovali se obvykle museli žít sami příležitostnou prací
a jejich situace byla často zoufalá. Jeden pamětník z tambovské gubernie pama-
tuje, jak tito dělníci s rodinami „chodívali po sklizni po polích a sbírali zapadlé
klásky“.⁴⁰

Nbyl to jenom odchod dělníků, s čím se museli bolševíci vyrovnat. Chaos
nastal v průmyslu i dopravě v důsledku neustálých cest městských lidí na vesnici
a zpět pro zásoby jídla. Miliony městských lidí ze všech vrstev na tento nákup
v malém – neboli batohářství, jak se tomu říkalo – spoléhaly a doufaly, že budou
je prodali nebo směnili na venkovských trzích a vraceli se s taškami jídla. Zelen-
nice byly tímto „batohářů“ paralyzovány. Stanici Orel, hlavní križovatku smě-
rem na jih, projelo každý den na 3000 batohářů. Mnozí z nich cestovali v ozbro-
jených skupinách, které přepadaly vlaky a proti nimž byly úřady bezmocné.
Nejoblíbenějšími cíli byla tambovská, kurská, kazanská, simbirská a saratovská
gubernie, do nichž přijíždělo měsíčně na 100 000 batohářů.⁴¹

Pro vyhládku města na severu byl tento primitivní obchod jedinou možností

obživy. Prakticky každý se musel stát nákupcem na půl úvazku – dělníci, úředníci, dokonce i komunisté. Byla to spontánní a přirozená reakce na ekonomickou krizi a na zhroutění trhu mezi městem a venkovem. Ale do prŕmýslu to vneslo chaos. Témŕ všichni dělníci se na výpravách za jídlem nějak účastnili. Mnozí z nich jzdili na vesnici s náradím, palivem a železným odpadem, které kradli ve svých továrnách. Jiní ve svých továrnách vyráběli primitivní nástroje, které potom vesničánům nabízel na směnu. Petrolejová kamínka, kapesní nože, kapesní zapalovače byly nejběžnějším artiklem. Z dopravních pásů se vyráběly podrážky, z kousků trubek svícny, ze železných tyčí sekery a pluhy. Tento jev se obecně proslavil jako „*zažigalochništvo*“, což je jedno z nejdelších a nejhůře vyslovitelných slov v ruštině. Tovární výbory často nad touto spontánní iniciativou přivítaly oči, pokud jí rovnou nedaly své požehnáni. Mnozí členové výboru rozšířili Dekret o dělnické kontrole o svůj anarchisický výklad v tom smyslu, že dělníci mají právo rozdělit mezi sebe produkty své práce – a pokud žádne nejsou, pak jmení továrny – tak jako si rolníci mezi sebou dělili půdu. Prŕmýsl se prakticky zastavil, protože většina dělníků trávila čas vyráběním zboží na černý trh a vyjžděním na vesnici, kde ho měli za jídlo. V prŕměrný den chybělo v prŕměrně továrně 30 % pracovníků. V některých továrnách dosahovala nepřítomnost dělníků až 80 %.⁴²

Během prvních choulostivých měsíců, kdy byli bolševíci u moci, nemohli toho prŕliš na zastavení výjzdů na vesnici udělat. Všechna omezení, o která se pokusili, dělníci, jejichž přezít na batohovém obchodování zaviselo, nějak oběšili. Právo vyjždět na venkov pro potravu bylo hlavním požadavkem dělnických stávek a protestů z jara 1918. Mnohé továrny a dokonce i okresní a městské sověty orga- nizovaly tyto výjzdy kolektivně. Kdyby se byl prŕmýsl nějak s těmito výjzdy nevyrovnal, byl by se musel zcela zastavit. Továrny nebo sověty sjednávaly dohodu s vesničany nebo vesnickými sověty o směně jistého množství zboží za ekvivalentní množství potravin. Potom vyjžděly brigády dělníků, aby provedli směnu. I když se bolševíci pokoušeli kolektivním směnám zabránit, nic nepotřdili. Jeden komisař samarské gubernie prohlásil, že nemá smysl pokoušet se tyto bato- háře zastavit, „protože všichni cestovali s propustkami od svého sovětu“. Msto peněz se začaly ve směně prosazovat místní platební vzťahy. Kupřikladu v Kaluze měl metr látky cenu půl kila másla nebo kilogramu hrachu; půl kilogramu mýdla vydalo za kilogram prosa; a pár bot se rovnal kilogramu brambor. Zlatým stan- dardem této středověké směny byla mouka: půl kilogramu mouky mělo cenu patnácti litrů petroleje, jednoho a půl kilogramu tabáku nebo zimního kabátu.⁴³

V tomto místním obchodu hrála důležitou roli družstva, která často podmítky výměného obchodu určovala. Za války družstva jako hlavní prostředek obchodu mezi městem a venkovem vzkvétala. Do roku 1918 obsluhovala podle vlastního vyjádření sto milionů spotřebitelů (70 % obyvatelstva).⁴⁴ Továrny, odborové svazy, profesní skupiny a místní spolky vytvářely městska družstva na zprostředkování zboží. Vesničané se sdružovali do družstev na prodej svého zboží a získání výrob-

Revoluce jde do vln
 kŕ, které na oplá
 zemědělské výro
 a radu ohledně n
 nika volokolams
 revoluce přinesla
 Nebýt bolšev
 k nakrmení mě
 určité byl podst
 který začali od k
 ný komunismu
 způsobu proty
 mý obchod, ma
 rodnit velkopř
 peněžní systém
 původ váleč
 toriů. Pro ty na
 občanské války
 logie. Tento arg
 Podle názoru l
 odchylka od sm
 navrátil za Nov
 vyvodit, že nik
 a stalinismu, a
 dvou obdobích
 hlášaný za Go
 „tvrdý socialis
 plánován, kte
 názoru bolšev
 socialismus na
 jednalo se tak
 logický rozvin
 miku.
 I když prag
 dokáže plně v
 organizovaná.
 Pragmatic
 první zásadní
 odezva na cha
 usilí udusit te
 komisařů a m

ku, které na oplátku potřebovali. Tato vesnická družstva také sloužila k podpoře zemědělské výroby, protože nabízela vesničanům zlepšené nástroje, hnojiva, úvěr a radu ohledně nejnovějších hospodářských technologií. Pro Semjonova, průkopníka volokolamského družstevního hnutí, to byla jedna z nejlepších věcí, které jim revoluce přinesla.

Nebýt bolševiči vůči trhu tak zaujatí, mohli využít tohoto barterového obchodu k nakrmení měst a zásobení průmyslu. I když to byl systém značně chaotický, určitě byl podstatně efektivnější než státní monopol potravinového zásobování, který začali od května 1918 zavádět jako základ plánovaného hospodářství. Válečný komunismus, pod tímto jménem se tento systém proslavil, byl na mnoho způsobů prototypem stalinické ekonomiky. Jeho cílem bylo zrušit veškerý soukromý obchod, maximalizovat státní kontrolu distribuce a trhu s pracovní silou, znarodnit velkopřemysl, kolektivizovat zemědělství a koncem dvacátých let nahradit peněžní systém obecným systémem státních přidělů.

Původ válečného komunismu byl dlouho předmětem intenzivní diskuze historiků. Pro ty na levici to byla v podstatě pragmatická odpověď na vojenskou potřeby občanské války; pro ty na pravici to byl naopak zřetelný projev leninistické ideologie. Tento argument hlouběji postihuje povahu a vývoj socialistického režimu. Podle názoru levého kritika nebyl válečný komunismus nic jiného než dočasná odchylka od smyšlené ekonomiky, kterou vytvořil Lenin na jaře 1918 a ke které se navrátil za Nové ekonomické politiky jedenaadvacátého roku. Z toho by se mohlo vyvodit, že nikoli onen „tvrdý“ a protitržní socialismus válečného komunismu a stalinismu, ale „měkký“ neboli protržní socialismus, který bolševici v těchto hlásaný za Gorbáčevových reform. Z praviceového pohledu byl nicméně tento „tvrdý socialismus“ občanské války jasným důsledkem centralistických metod plánování, které byly jádrem Leninovy revoluční ideologie. Podle tohoto názoru bolševici přijali zavědění válečného komunismu jako způsob, jak zavést socialismus na povel, a trhu ustupovali jenom tehdy, když k tomu byli donuceni. Jednalo se tak o historickou návaznost a Leninův program z roku 1902 se tak logicky rozvinul ve válečný komunismus a dále ve stalinskou plánovanou ekonomiku.

I když pragmatismus a ideologie byly relevantními faktory, žádny z nich nedokáže plně vysvětlit způsob, jakým byla první plánovaná ekonomika na světě organizována.

Pragmatický důvod má své velké tržiny. Oblivní monopol z května 1918 – první zásadní prvek válečného komunismu – byl totiž jako čistě pragmatická odezva na chaotickou situaci na jaře naprostou pohromou. Jeho marné a absurdní úsilí udusit tento volný trh vedlo k ještě daleko většímu chaosu, jelikož tisíce komisariů a mnohem více státních zdrojů muselo být převedeno do války proti

volném trhu. Z čisté praktického hlediska by bylo daleko výhodnější trh ponechat a ne se ho snažit udusit, jak sám Lenin v roce 1921 uznal. A nakonec museli bolševici stejně zakaz soukromého obchodu sami v kritických chvílích občanské války zrušit, protože sami dobře viděli, že státní distribuční systém másta nakrmit prostě nedokáže. Mezi sebou bolševici připouštěli, že přes všechnu svou protitržní rétoriku by prostě bez trhu nepřežili!

A co tvzení, že valčný komunismus byl odezvou na naléhavé potřeby občanské války? Bolševici se nepochybně, ostatně jako všechny valčné evropské vlády onoho období, snažili ekonomiku podřídit valčným zájmům státu (většina bolševického ekonomického programu imitovala německé valčné hospodářství). Jenomže valčný komunismus nbyl pouhou odezvou na občanskou válku; valčný komunismus byl také *prosvědkem, jaký vst*. Občanská válka se totiž nbojovala pouze na bitevních polích. Byla základním aspektem revoluční strategie a prostřednictvím politiky valčného komunismu se bojovala také na takzvané „vnitřní frontě“, to jest ve společnosti a v hospodářství. Pokud si neuvedomíme tento základní fakt – že politiku valčného komunismu bolševici chápali jako metodu boje proti vlastním společenským „vnitřním“ nepřátelům – ncvysvětlíme, proč se tato politika prosazovala ještě víc než rok poté, co byla bílá vojska poražena.

Neobstojí ani důvody dokazující, že valčný komunismus vycházel z ideologie. Bolševici nepochybně vyznávali jednodnou základní větu, že do tak zaostale země, jako bylo Rusko, se musí socialismus zavádět nátlakem ze strany státu. Byla to podstata jejich ideologie. Sdíleli navíc hluboko zakoreněnou nedůvěru v trh, kterou by bylo možné defnovat jako ideologickou. Zahraniční socialisté byli šokováni silou bolševické nenávisi vůči volnému trhu. Bolševici nchtěli trh šokováni silou bolševické nenávisi vůči volnému trhu. Bolševici nchtěli trh pouze regulovat – tak jako socialisté a mnohé evropské valčné vlády –, oni ho chtěli sprovodit ze světa. „Čím víc trhu, tím méně socialismu, čím víc socialismu, tím méně trhu“ – bylo jejich kredo. Tato primitivní politická ekonomie vycházela nepochybně z životní zkušenosti bolševiků. Většina řadových členů strany byli rolníci synové a dělníci mládenčí typu Kanatčíkova, kteří nejhorší druh vesnické a městské bídy zažili na vlastní kůži. Marx jim řekl, že za všechno může „kapitalismus“. Činnost trhu chápali jako klasický projev kapitalistického vykorisťování. Dokonce i v tak primitivním obchodování, jako bylo batohářství, viděli – kdyby se jim vymklo zpod kontroly – možnost návratu kapitalistického systému. I když převážná většina batohářů obchodovala proto, aby měli co do úst, nikoli pro zisk, bolševici je líčili jako „spekulanty“, „šmelináře“ a „parazity“. Všechna sociální zla poválečného světa, od nezaměstnanosti po prostituci, kladli za vinu činnosti trhu. Nelze ovšem říci, že by se tato dirigistická a militantní protitržní strategie projevila v jasné ekonomické strategii před zavedením valčného komunismu. Ve skutečnosti se názory bolševiků na ekonomickou politiku roku 1918 uvnitř strany ostře lišily. Zatímco leví komunisté viděli jasnou cestu ve zrušení kapitalistického systému, Lenin hovořil o využití kapitalistických metod pro revoluční rekonstruk-

ci ekonomiky. T ještě několikrát manažerů – a předčítat. Z čeho nismu monolitní skutečnosti přev valčný komunizaci osmácté komuny. Neust svou vlastní povyzkoumat, zda zachránit. Bolš podobně jako prostředky jsou obnabídnout. Dos proti rolníkům komuny, zaje státní potravin že jestli chťjí jzarazit chaotič Když Trock monopolu, zasil válku proti rolně obilně přebytky, jené skupiny, k telně vysvětlila. Na řekl: „Náše o zrno. My, sov občanská válka otocil a pravilí vedená pro do jménu otevřen Pro Lenina fazi každé soci jeden bolševici zizníme po kr Podle bolševik boje. Podle je Podle Leni tem každého n

ci ekonomiky. Tyto názorové rozdíly vypuly na povrch v letech občanské války ještě několikrát – zejména ve vztahu k fiskální politice a využití „buržoazních“ manažerů – a politiku valického komunismu tak museli v zájmu jednoty strany předelat. Z čehož plyne, že i když pravivcovi historikové vidí ve valickém komunismu monolitní program tvořící s bolševickou ideologií nedílný celek, byl ve skutečnosti převážně improvizovaný.

Valický komunismus zavedli v podstatě jako *politickou* odezvu na městskou krizi osmnáctého roku. Během onoho jara na bolševiky doléhal přízrak Parížské komuny. Neustále svou situaci srovnávali s parížskými revolucionáři roku 1871, svou vlastní politiku koncipovali ve světle této historické analogie a snažili se vyzkoumat, zda by byli schopni francouzské revolucionáře před jejich porážkou zachránit. Bolševici si velmi dobře uvědomovali, že se jejich mocenská základna, podobně jako u komunardů, omezovala na velká města a že jim hrozí porážka, protože jsou obklopeni nepřátelskou vesnicí, které nemají výměnou za jídlo co nabídnout. Dospěli k názoru, že pokud neovládnu i vesnici a ostře nezakročí proti rolníkům „systém si obilí“, jejich městská revoluce, tak jako v případě komuny, zajde hlady. Úprk dělníků z města a jejich stávky a protesty vůči nedostatku potravin se považovaly za první příznaky kolapsu. Bolševici došli k názoru, že jestli chtějí předjet jisté porážce, musí obilí od rolníků získat násilím, musí zaratit chaotické obchodování baťohářů a přemýslí vzít pevně do ruky.

Když Trockij na shromáždění Sovětu 4. června obhajoval zavedení obilního monopolu, zaspaly ho výtky z pléna. Levi eseri ho obviňovali z toho, „že vede válku proti rolnictvu“. 9. května bolševici skutečně vyhlásili, že veškeré rolnické obilné přebytky jsou od této chvíle majetkem státu. Od této chvíle vysílali ozbrojené skupiny, které rolníkům zrna zabavovaly násilím; a jejich propaganda zřetelně vysvětlila, že je v tom třeba vidět „boj o zrno“. Sám Trockij na schůzi 4. června řekl: „Naše strana je pro občanskou válku! Musíme vést občanskou válku o zrno. My, sověty, vyrážáme do bojů!“ V této chvíli nějaký delegát vykřikl: „Ať žije občanská válka!“ Myslel to bezpochyby jako vtip. Jenomže Trockij se k němu otočil a pravil smrtelně vážně: „Ano, ať žije občanská válka! Občanská válka vedena pro dobro dětí, starších osob, dělníků a Rudé armády, občanská válka ve jménu otevřeného a neřetězaného bojů proti kontrarevoluci.“⁴⁵

Pro Lenina a většinu jeho stoupenců byla občanská válka životně důležitou fází každé sociální revoluce. „Občanská válka je totéž co třídní válka,“ vyhlásil jeden bolševický vůdce v Baku. „Jsme stoupenci občanské války nikoli proto, že zřídíme po krvi, ale proto, že utlačovatele bez boje sva privilegia lidu nevydájí.“⁴⁶ Podle bolševiků nebyla občanská válka ničím jiným než násilnou verzí třídního boje. Podle jejich názoru nebyl mezi vojenským konfliktem a sociálním konfliktem žádný rozdíl.

Podle Leninova názoru se mělo k občanské válce jako takové přistupovat jako

k nezbytné fázi revoluce. Lenin vzděky dokazoval, že občanskou válku začaly pravcové síly v létě sedmnáctého roku a že skutečnost, že bolševici uchvátí moc, je třeba chápat v tom smyslu, že se do občanské války vložili na straně proletariátu; třetí konflikty revoluce se nedaly politickými prostředky vyřešit. Rusko se rozštěpilo do dvou nepřátelských táborů – na „vojenskou diktaturu“ a na „diktaturu proletariátu“ – a byla otázka, na čí stranu se přikloní štěstí. Veškerá Leninova politika od třináctého uchvácení moci po uzavření parlamentu a brestlitevskou smlouvu, se dala chápat (a opozice ji také tak chápala) jako úmyslné podněcování občanské války. Lenin sám byl nepochybně přesvědčen, že rozvoj své malé mocenské základny si jeho strana nejlépe vybojuje v občanské válce. Však také neustále zdůrazňoval, že Parížskou komunu porazili hlavně proto, že nedokázala rozpoutat občanskou válku. Předvidatelně následky takového konfliktu – polarizaci země na „revoluční“ a „kontrarevoluční“ síly, rozmach státní vojenské a politické moci, potlačování odporu terorem – považoval Lenin za nezbytnou předehru k upravení diktatury. Předvidal, jak dlouho občanská válka, která se měla následujícího podzimu rozvinout, potrvá, pochopitelně Lenin nemohl – vzdýt dokonce v dubnu osmáctého roku prohlásil, že ji už vyhráli –, a i kdyby, asi ji zase považoval za podpurný prostředek k budování svého režimu. Ale i tady je třeba podotknout, že bolševici byli psychicky na občanskou válku mimořádně dobře připraveni, což se o jejich protivnících zdaléka říci nedá. K něčemu podobnému došlo za španělské občanské války: Francova strana byla na občanskou válku připravena, dokonce se jí nemohla dočkat, což neplatilo o republikánch.

„Bitva o zrna“ neboli bolševická občanská válka vedena proti venkovu, vyplyvala z hluboké nedůvěry – hraničící s nenávistí – k rolnictvu. Jako marxisté pohlíželi vzděky na rolníky s lehkým opovržením. „Anarchistické“, „zaostalé“, „kontrarevoluční“ – tak, mimo jiné, mluvívali o rolnictvu. Rolníci byli příliš nevzdělaní a pověrčiví, příliš svázání se starým Ruskem, aby mohli při budování jejich nové společnosti sehrát nějakou roli. Byli příliš „maloburžoazní“ a (což byl z hlediska marxismu jeden z nejdůležitějších hříchů) na to, aby se mohli stát soudruhy, příliš prosáklí zásadami a zvyky soukromého vlastnictví a volného obchodu. Opovržením vůči rolnictvu bylo přiznačné pro bolševické dělníky rolnického původu – stranické Kanatíkovy –, kteří v mládí utekli před zdrcující bídou a otupující rutinou vesnického života, před nadvládou kněží, před násilím svých opileckých otců do města za prací. Město pro ně znamenalo pokrok a příležitost, symbolizovanou školami a průmyslem, vesnice naopak znamenala všechno to – zaostalost, bídu a stupidní pověrčivost –, co chtěli smést z povrchu zemského. „Nejsm z vesnice“, byl první kanon jejich osvojené identity dělnické třídy. A pomocí městské proletářské kultury, která je přivedla k bolševismu, se snažili na svou vesnickou minulost definitivně zapomenout.

Jasný příznak zaujatosti proti vesnici – která byla pro rozvoj sovětského režimu tak důležitá – lze nalézt ve stručných životopisech, které museli tito bolševici,

Revoluce jde do
 Marxismus
 Jeho „zákony“
 určeno. Prohlá
 telně k rozpad
 vzájemně nep
 „kulaky“ nebo
 stalo vedoucí
 lyza pustá fan
 to, aby tvořil
 pracovní sílu,
 vážně větší
 jednoho konč
 podlahou opr
 gorizovali jak
 vesnice. Byli t
 onen rolník v
 že to bývali ne
 za půjčení ko
 nedělalo „kula
 výhrady, ho ta
 směstci obav
 vesnici, bývali
 nejvčetně ob
 přirozeně cho
 vedeny těmito
 V prvních
 podporu. Rol
 sovětská moc
 a branci z ro
 obvyatelsva.
 vybojovat tak
 S prohlubová
 z této situac
 laka“ jako tu
 ho dělníka na
 nepřítel revol

ujímající se nějakého sovětského úřadu, sepsat. Čtvrtina z nich byla rolnického původu; ale jen zřídka mluvili o své minulosti kladně. „Od útlého věku,“ vzpomíná jeden bolševik z Vologdy, „bylo pro mě vzdělání jedinou šancí, jak se vyma- nit z vesnického života, prolezlého bídou a hloupostí. Umníl jsem si utéci z ves- nice co nejdál.“⁴⁷

Marxismus dodal této nenávisti k rolnictvu na pseudovědecké úctyhodnosti. Jeho „zákony“ historického vývoje „dokázaly“, že rolnictvo bylo k záchubě před- určeno. Proniknutí tržních a kapitalistických vztahů do vesnice povede nevyhnu- telně k rozpadu rolnictva na dvě třídy. Podle Lenina se vesnice rozpadá na dvě vzájemně nepřátelské třídy – na chudé rolníky, údajně spojence proletariátu, a na „kulaky“ neboli „kapitalistické statkáře“, údajně jeho nepřátele – a toto schéma se stalo vedoucím zásadou bolševické vesnické politiky. Ve skutečnosti byla jeho ana- lýza pustá fantazie: počet vesnických kapitalistů byl velmi nízký – příliš nízký na to, aby tvořil „třidu“. Dokonce počet vesnických domácností, které si nájímaly pracovní sílu, nedosáhl před revolucí ani 2 % a v roce 1917 znatelně klesl. V pře- vážně většině vesnic se nejobohatší rolníci lišili od těch nejobhůdších pouze rozdílem jednoho koně či kravky, nebo cihlovým domem oproti dřevěné chýši, vyvýšenou podlahou oproti prkům položeným na holou zem. Rolníci, které bolševici kate- gorizovali jako „kulaky“, nebyli většinou ničím víc než patriarchálními vůdci vesnice. Byli to takoví ruští Maljutinové, bělovouští vesničtí stařešinové, tak jako onen rolník v Andrejevském, který překážel Semjonovovým reformám. Je pravda, že to bývali nejobohatší hospodáři, kterým mohl být zadlužen celý zbytek vesnice, za půjčení konika nebo peněz. Jenomže to z nich v očích ostatních rolníků ještě nedělalo „kulaky“ – a ani Semjonov, který měl dobrý důvod mít vůči Maljutinovi výhrady, ho tak nikdy neoznámil. Mnozí z rolníků k těmto stařešinům vzhlíželi se směřici obav a úcty. Vzhledem k tomu, že to bývali nejspěšnější hospodáři na největší obránci obecních tradic, mivali velkou moc a jejich souosedé za nimi přirozeně chodili o radu v zemědělských věcech. První rolnické sověty byly často vedeny těmito vesnickými stařešiny.

V prvních měsících své vlády poskytovali bolševici rolnickým sovětům hlasitou podporu. Rolníky tak za svého boje o moc ve městech neutralizovali. Tím se sovětská moc na vesnici decentralizovala – což jí velmi ztížilo vymáhání potravin a brančů z rolnictva. Rolnické sověty přirozeně hájily ekonomické zájmy místního obyvatele. Pokoušely se zablokovat vývoz zrna do měst nebo přijímáním vybojovat takové ceny, za které by se dalo nakoupit na oplátku potřebné zboží. S prohlučováním městské potravinové krize bolševici stále hlasitěji obviňovali z této situace „kulacké chamtivce“. Jejich propaganda vykreslovala typického „ku- laka“ jako lstivého a nenasytného kapitalistu, který si chce na hladu městské- ho dělníka namastit kapsu. „Kulak“ se zarádíl hned vedle *buržujic* jako „vnitřní nepřítel revoluce“. Bolševici si tak udělali z „kulaka“ obětího beránka a hned

dělníků, který by se jinak obrátil proti nim, směřovali proti „kontrarrevolučním“ vesnicím. Bolševici začali tvrdit, že vesnické sověty ovládli kulaci, kteří, ruku v ruce s esery, chtějí vyhladovět revoluci k smrti. Pravda to nebyla – a Lenin to věděl. Rolnické sověty, jak sám kdysi uvedl, byly obecně vesnické orgány. Postavily jenom své zájmy nad zájmy města. Ale fáma o „kulacké obilní stávce“ poskytl Leninově straně záminku započít s rolnictvem občanskou válkou.⁴⁸

V létě 1918 vyrazil Lenin neuvěřitelně zúžený bojový pokrik:

Kulaci jsou fanatičtí nepřátelé sovětské vlády... Tyto pijavice bohatnou z hladu lidu... Tito pavouci* tloustnou na úkor rolníků, zruňovaných válkou, i na úkor dělníků. Tyto pijavice sají krev z pracujících lidu a bohatnou na hladu dělníků ve městech a v továrnách hladovějících... Nemilodrdně se s nimi vypořádá! Smrt jim všem!⁴⁹

„Potravinová armáda“ vyrázila do útoku proti „kulackým hrabivcům“. Její ozbrojeně rekvizitovaná oddíly (*prodoryady*) smělý obsadit vesnici a násilím jí sebrat přebytně obilí. Před odjezdem z měst pozvaly tyto skupiny před fotografem jako armáda táhnoucí do boje. Tyto oddíly se měly skládat ze smetánky dělnické třídy. Ale ve skutečnosti, stejně jako v prvních jednotkách Rude armády, jejich 76 000 členů tvořili především nezaměstnaní, vykořenění a migrující *lumpen* prvky a vojáci bez domova. Oblastní potravinyové úřady si stále stěžovaly na to, že tyto oddíly jsou „nízké kvality i disciplíny“, že „svou práci odvádějí bez sebeemcenského plánu“, že „často proti rolníkům užívají násilí“ a že jim neberou jenom přebytky, ale i osivo nezbytné k přežití, soukromý majetek, zbraně a vodku. Slovy jednoho oblastního komisáře, jejich činnost nebyla o mnoho lepší než „organizovaná zlodějna na úkor rolníků“.⁵⁰

„Chvillemi“, psal Cjurnpa, lidový komisář pro zásobování, „pracovaly potravinyové oddíly metrodami carské policie.“ Občas obsadily vesnici a její obyvatele krutě mučily, dokud jim nevydali požadované množství potravin a majetku. „Metody vymáhání připomínají středověkou inkvizici,“ hlásil jeden úředník z Jelce, „nutí rolníky svléknout se a kleknout na podlahu, mrškají je a bijí, tu a tam i zabíjí.“ Potravinyové oddíly se chovaly takovým způsobem, že rolníci v panice prchali. Jeden ořesný komisář v ufské oblasti hlásil následující incident. Vstoupil do chýše ženy, která patrně nestála u účtu, když jeho malá četa, kterou omylem považovala za potravinový oddíl, dorazila do vesnice. Rozjela se a chytla svého chlapečka. „Bij mě, nebo mě i zabij, ale chlapečka mi neber,“ plakala. Komisar se jí snažil uklidnit v tom smyslu, že jí nic takového nebrzo, na což vesnickanka odvětila: „Už jsem si myslela, že je to má poslední hodinka. To jsem nevěděla, že

* Nepochybně odkaz na *Pavouci a mouchy*, nejprodávanější brožurku roku 1917, která do značné míry přispěla k vytvoření lidového výmyslu o *buržujovi*.

jsou také bolševici, kteří vesničané nemordují. My jsme tu zažili jenom *oprávněnou* lasti – budoucí bašič Antonovy revolty (viz kapitola Bolševismus na ústupu), působí oddíl v čele s darebákem jménem Margolin, který, když nebyli vesničané schopni jeho požadavky plnit, okrádal jednoho vedle druhého, znásilňoval jejich ženy a bral jim koně. Mnozí vesničané museli chodit do sousední voroněžské oblasti kupovat obilí, nebo vydat i poslední zásoby na zimnu, i osivo, aby Margolina uspokojili. Jiný mistr tyran, brigádýr Čeremuchin, si z jižních balašovských vesnic, těsně za rudou frontou proti Děnikinovi, vytvořil své zkorumpované soukromé panství. Rolníkům násilím bral jídlo a majetek, často jim nenechal ani hole živobytí, ani osivo a rolnické ženy pravidelně znásilňoval. Velitel ze sousední vesnice si žije vzpomínal na to, jak se chovali rolníci, když jednou projížděli „Čeremuchinými vesnicemi“:

Vesničané si nás spleli s Čeremuchinými pomocníky a tak padali na kolena a klaněli se před námi. Bylo jasné vidět, že revoluční duch byl v této vesnici zcela potlačen. Nevoinictví z carských dob bylo na jejich oblíbených zřetelne. Mělo to na nás celkově demoralizující účinek.⁵¹

Většina rolníků se pokoušela před tímto brigádami drahocenné zásoby obilí ukrývat. Pyle s obilím ukrývali pod podlahy, na půdy pod střechu, do lesů a pod zem. Oddily automaticky předpokládaly, že se tak chovají všichni a že schované obilí jsou přebytky, ačkoli to byly zásoby na přežití a osivo. Tak začala „bitva o zrno“ s oddily, žďmajícími strašlivými metodami zásoby z rolníků, kteří se uchylovali k pasivní rezistenci nebo přímému odporu. V červenci a srpnu 1918 povstali rolníci proti této potravinovému oddílům ve dvou stech případech. Bolševici se je snažili odsuzovat jako „cesersko-kulacké vzpoury“, ale ve skutečnosti to byla povstání celých vesnic, ve kterých hlavní roli hráli často nejchudší z vesničů (kteří po rekvírování trpěli hladem nejvíce). Povstání byla násilná a spontánní, obvykle vyprovokovaná nějakou strašnou hrůzou ze strany některého z oddílů. V jedné vesnici samarské oblasti, ve které potravinový oddíl oloupil a zavraždil několik vesničů, provedli vesničané krutou pomstu. Jedné histopadově noci usekli dvanácti členům oddílů, kteří vespávali ve stranických kancelářích, hlavy a napíchnuli je na kůly u vjezdu do vesnice jako příšerné varování dalším oddílům. Za tři týdny přitáhla k vesnici Ruda armáda s dělostřelctvem, začala ji ostřelovat, a když vesničané utekli do lesa, vypálila ji.⁵²

Předpokládalo se, že v rámci vesnice budou oddílům pomáhat nové výbory vesnické chudiny (*Kombedy*). 11. června oslavoval Lenin jejich zřízení jako okamžik, ve kterém vstupila do socialistické revoluce. Měl to být rolnický „Kujen, ve kterém se „vesnický proletariát“ připojí k „tridnímu boji“ proti „kulakům“, proti „vesnické buržoazii“. *Kombedy* měly pomáhat oddílům vymáhat obilí

a tím započít „socialistickou transformaci“ vesnice, nahradit „kulacké sověty“ a dovést vyvlastnění osatního „kulackého majetku“, jako přebytné půdy a dobytka. Jak pravil Sverdlov, cílem bylo „rozdělit vesnici na dvě proti sobě bojující třídy“ a „zažehnout tam stejnou občanskou válku jako ve městech“. Závisele na tom přežít sovětského režimu na vesnici.⁵³

V zažehnutí třídní války na vesnici *kombědy* zálostmě selhaly. Právě zde se marxistické dogma zhroutilo pod vahou venkovské reality. Většina vesnic v sobě viděla hospodářci společenství rovných členů, navzájem spojených příbuzenských mi vazbami: často o sobě hovořili jako o „rolnické rodině“. To byla základní představa (ne-li rovnou skutečnost) vesnické obcíny. A z tohoto hlediska nebyli vyčlenění zvláštního orgánu pro vesnickou chudinu nijak nakloněni. Neměli snad už sověť? Většina vesnic buď *komběd* nezvolila, anebo v opačném případě tam chodila celá vesnice, protože obvykle, podle jejich názoru, byli všichni vesničané stejně chudí. V tom případě se *komběd* nedal nijak od sovětu oddělit. Vesničané v Kiselevo-Cemizovce v atkarském ujezdu kupříkladu usoudili, že žádný *komběd* nepotřebují, „protože všichni vesničané jsou na tom v podstatě stejně a chudí už jsou v sovětu. Organizace zvláštního *kombědu* by vedla jenom k nepotřebnému napětí mezi obcany stejně obce.“ Bolševickým agitátorům se prostě nedarilo rozštěpit vesničany podle třídní linie. Chudí vesničané se prostě nechápali jako „proletariát“. A na své bohaté sousedy nemysleli jako na „buržoazii“. Viděli v sobě sousedy z jedné vesnice a na úsilí bolševiků rozdělit je na opačné strany hleděli s poděšením a nepřátelstvím.⁵⁴

Na mnohých místech *kombědy* tedy zakládali lidé mimo obec. Nebyli to chudí venkovští hospodáři, ale přivandrovali obyvatele města nebo vojáci, řemeslníci bez půdy a nějaké síly, kteří do obce nepatřili. Průzkum 800 *komběd* v tambovské oblasti zjistil, že s hospodářem neměla zkušenosť ani polovina jejich členů na volostní úrovní; 30 % z nich byli vojáci. V polopřímých vesnicích severu byly tyto společenské typy mohly patřit k „místním“, ale na zemědělském jihu to byly elementy vesnickému jádru cizí. Protože byly z vesnické obcíny, na které závisela většera rolnická správa, vyděleny, nedokázaly splnit zadane úkoly, aniž by se musely uchýlit k násilí. Rekvirovaly soukromý majetek, nezákonně zavíraly lidi, pustily kostely a obecně obyvateľstvo terorizovaly. Spíš se podobaly místní maří než orgánu sovětského státu. V jedné saratovské volosti, kupříkladu, vedli *komběd* společně s náčelníkem místní policie, soudruhem Varlamovem, bratři Družajevovč. Obcházel vesnici a z vyděšených vesničanu vymáhal peníze, zbraně a vodku. Konfiskovali jim dobytek a předávali ho svým pochopům z „vesnické chudiny“. Jeden rolník, který neměl na zaplacení, byl nucen přihlížet tomu, jak mu znásilňuje ženu. Tento terot trval šest měsíců. Vesničané sepsali petici „soudruhu Leninovi“ v naději, že tomu učiní přítrž. Jak jeden z nich řekl: „Lidé si začínají pomalu myslet, že se za cara žilo líp.“⁵⁵

Potravinově oddily spolu s *kombědy* vedly k vlně rolnických vzpour. Svěho

Revoluce jde do valí
vrcholu dosáhly
Rudé armády. V
bandami vesničá
měně častá, ale
místní bolševiky
kterého poslal
usoudil, že „si
nepřátel; od sov
Na VI. sjezd
komběd. Byl t
z příštího březn
v podstatě příz
válku proti zá
tříd byl, jak p
vztahů mezi bo
Několik týd
v „boji o zrno“
moci, skončilo
dodávek. Bolš
že na vymáhár
zaly spravně c
jmch na úko
nedokázaly sv
k tomu, že se
travinová dáv
lu z května 19
monopol om
včetně dobyt
vovaly místní
dávku stanov
loval jednod
stanovené kv
za své. Dodá
oddily dostal
by to mělo z
žít. Elem
„kulak“, kte
* Jednou v
Všude se
prostoru

vrcholu dosáhly v listopadu, kdy vrcholila "bitva o zrno" a první velká mobilizace Rudé armády. V tambovské, tulské a rjazanské oblasti byly celé ujezdy zaplaveny bandami vesničanů, vyzbrojenými vidlemi a zbraněmi. Jinde byla povstání sice méně častá, ale ne méně násilná. Vesničané lynčovali a zabíjeli členy *kombédů*, místní bolševíky a vůdce sovětu. Smidovič, člen bolševického ústředního výboru, kterého poslali do Tuly, aby podal o místních vzpourách hlášení, v listopadu usoudil, že "si rolníci začínají myslet, že jim svěvolně vládně sorta nějakých nepřátel; od sovětské moci už nic dobrého nečekají, jenom to zlé".⁵⁶

Na VI. sjezdu sovětu, který se konal v listopadu, se Lenin přiklonil ke zrušení *kombédů*. Byl to počátek nové politiky, prosazované VIII. stranickým sjezdem z příštího března, zaměřené na zlepšení vztahů se středním rolnictvem. Lenin tak v podstatě přiznal, jak sám řekl, že *kombédy* vedly "nezodpovědnou destruktivní válku proti zájmům rolnictva". Celý záměr rozdělit vesnici na dvě nepřátelské třídy byl, jak připustil, chybou a mělo být od něj upuštěno.⁵⁷ Ale na zlepšení vztahů mezi bolševíky a vesničany bylo už určitě pozdě.

Několik týdnů poté, co byly v lednu 1919 zrušeny *kombédy*, změnili bolševíci v "boji o zrno" taktiku. Rekvirování úrody roku 1918, poprvé prováděné sovětskou mocí, skončilo katastrofálně. Do konce roku byla vybrána pouhá pětina uložných dodávek. Bolševíci to pochopitelně sváděli na "kulaky"; ve skutečnosti to bylo tím, že na vymáhání dodávek neměli náležitou strukturu. Potravinové oddíly nedokázaly správně odhadnout objem úrody. *Kombédy* jednaly ve svých vlastních zájmech na úkor centra, někdy si dokonce nechávaly obilí pro sebe. Sběrné sklady nedokázaly svázat obilí pro nedostatek paliva. A chaos na železnici vedl často k tomu, že se zrno do měst vůbec nedostalo. Lednová reforma, známá jako potravinová dávka nebo *prodrazjorska*, měla systém posílit. Od obilního monopolu z května 1918 se lišila ve dvou základních aspektech. Za prvé, zatímco se obilní monopol omezoval na obilniny, potravinové dávce podléhaly veškeré potraviny včetně dobýtky a zeleniny. * A za druhé, zatímco kvoity na obilní monopol stanovaly místní potravinové orgány podle výsledku úrody, kvoity na potravinovou dávku stanovoval stát shora a podle vlastní potřeby a následně rovnoměrně přiděloval jednotlivým oblastem. Tím tedy princip, být velmi volně uplatňovaný, že stanovené kvoity budou odpovídat skutečným potřebám úrody, vzal definitivně za své. Dodávky stále více přestávaly brát v potaz možnosti rolníků. Rekvirovací oddíly dostaly jednoduše rozkaz, aby potravinové dodávky vybraly násilím, i když by to mělo znamenat, že rolníkům vezmou zásoby potravin i osivo, nutně k přežití. Elementární úvaha byla, že prázdna stodola znamená, že její majitel je "kulak", který si potraviny někde ukrýl.⁵⁸

* Jedinou výjimkou byla cibule – nepochybně z nějakého byrokratického nedopatření. Všude se tedy pěstovala cibule, jak se vesničané snažili využít posledního zákonného prostoru pro volný obchod.

A tak když na jaře 1919 dospěla občanská válka svého vrcholu, silně „bitva o zno“, tato občanská válka za rudou frontou kulminovala také. Stával se z ní boj na život a na smrt mezi bolševiky a rolníky.

Posledním prvkem bolševického „boje o zno“ se stalo vymýcení batohářů. Byly nasazeny rychlé operační oddíly (*zagradatělnye otrjady*) na střezení cest a železnic. Dostaly rozkaz konfiskovat veškeré potraviny všem, kdo přijížděli do města, a nechat jim pouze zákonnou dačku jednoho a půl *pudu* (odtud dostali batoháři název „půlruhapudníci“). Zastavovaly a prohlédávaly vlaky, vyháněly cestující ven a prohlížely jim zavazadla. Tyto oddíly se chovaly spíš jako bandité než jako vládní úředníci. Zabavovaly peníze, ošacení a alkohol. Na místních trzích prováděla podobně nájezdy s vyháněním venkovských batohářů Čeka.

Byla to pochopitelně marná snaha. Znovna tak se mohli snažit obrátit chod slunce. Po celou dobu válečného komunismu dále jezdily vlaky nadále batoháři (bez problémů uplatili každého úředníka). Lenin sám přiznal, že minimálně polovina potravinových zásob, které dorazily do měst, je od batohářů; občas bylo toto číslo podstatně vyšší. Bolševici neměli na vybranou a museli tento soukromý obchod tolerovat, protože jinak by dělníci pomřeli hladem. Jejich politika vůči batohářům vykazovala tedy kolísavou tendenci: v kritický okamžik, kdy potřebovali uvolnit železnici z vojenských důvodů, přitvrzovali a snažili se veškerou osobní dopravu zaratit, ale jindy zase batoháři cestovali celkem bez problémů. Co se městských trhů týče, byla politika bolševiků podobně nestálá. Čeka čas od času provedla razii na trhu, pobrala zboží a obchodníky vsadila do vězení, několik následujících dnů se obchod zpomalil a poté se vrátil do normálu. Rozsáhly moskevský trh Sucharevka kvekl po celou občanskou válku i přes pravdělně nájezdy Čeky. Většina státem vlastněných textilních továren hlavního města prodávala své zboží tady a prostřednictvím soukromých prodavačů. Sucharevka symbolizovala starý svět volného obchodu, kterému rudi nemohli konkurovat. Lenin si jednou dokonce postěžoval, že v duši každého Rusa je „malinka Sucharevka“.⁵⁹

I když se to mohlo zdát pošetilé, vytlačení batohářů bylo pro bolševiky, pokud nechťeli přijít o průmysl, důležité. Nebylo možné udržet průmyslovou výrobu, když dělníci jezdili na vesnici a zpátky pro potraviny. Kontrola potravinových dodávek šla ruce s kontrolou práce. V otázkce státní kontroly pohybu pracovní síly byli bolševici neoblomní. To byla podstatá válečného komunismu – „právo diktatury“, jak pravil Trockij, „poslat každého dělníka na místo, kde je ho podle státního plánu nejvíce třeba“. Prosazovat pro pracovní sílu volnost, jako to dělali menševici, byla podle Trockého „bážívá cesta“ k socialismu. Bez potráviny nového monopolu nebo zrušení trhu práce se ekonomika a dělnická třída zdevastuje tím, jak budou „dělníci chaoticky přecházet z jedné továrny do druhé“. Nejlepší se dorazí k socialismu, podle jeho názoru, zamezením volného pohybu

Během jara 1918 pracovní síly a zavěto být totálně plánová na život a na smrt mezi bolševiky a rolníky. Posledním prvkem bolševického „boje o zno“ se stalo vymýcení batohářů. Byly nasazeny rychlé operační oddíly (*zagradatělnye otrjady*) na střezení cest a železnic. Dostaly rozkaz konfiskovat veškeré potraviny všem, kdo přijížděli do města, a nechat jim pouze zákonnou dačku jednoho a půl *pudu* (odtud dostali batoháři název „půlruhapudníci“). Zastavovaly a prohlédávaly vlaky, vyháněly cestující ven a prohlížely jim zavazadla. Tyto oddíly se chovaly spíš jako bandité než jako vládní úředníci. Zabavovaly peníze, ošacení a alkohol. Na místních trzích prováděla podobně nájezdy s vyháněním venkovských batohářů Čeka. Byla to pochopitelně marná snaha. Znovna tak se mohli snažit obrátit chod slunce. Po celou dobu válečného komunismu dále jezdily vlaky nadále batoháři (bez problémů uplatili každého úředníka). Lenin sám přiznal, že minimálně polovina potravinových zásob, které dorazily do měst, je od batohářů; občas bylo toto číslo podstatně vyšší. Bolševici neměli na vybranou a museli tento soukromý obchod tolerovat, protože jinak by dělníci pomřeli hladem. Jejich politika vůči batohářům vykazovala tedy kolísavou tendenci: v kritický okamžik, kdy potřebovali uvolnit železnici z vojenských důvodů, přitvrzovali a snažili se veškerou osobní dopravu zaratit, ale jindy zase batoháři cestovali celkem bez problémů. Co se městských trhů týče, byla politika bolševiků podobně nestálá. Čeka čas od času provedla razii na trhu, pobrala zboží a obchodníky vsadila do vězení, několik následujících dnů se obchod zpomalil a poté se vrátil do normálu. Rozsáhly moskevský trh Sucharevka kvekl po celou občanskou válku i přes pravdělně nájezdy Čeky. Většina státem vlastněných textilních továren hlavního města prodávala své zboží tady a prostřednictvím soukromých prodavačů. Sucharevka symbolizovala starý svět volného obchodu, kterému rudi nemohli konkurovat. Lenin si jednou dokonce postěžoval, že v duši každého Rusa je „malinka Sucharevka“.⁵⁹ I když se to mohlo zdát pošetilé, vytlačení batohářů bylo pro bolševiky, pokud nechťeli přijít o průmysl, důležité. Nebylo možné udržet průmyslovou výrobu, když dělníci jezdili na vesnici a zpátky pro potraviny. Kontrola potravinových dodávek šla ruce s kontrolou práce. V otázkce státní kontroly pohybu pracovní síly byli bolševici neoblomní. To byla podstatá válečného komunismu – „právo diktatury“, jak pravil Trockij, „poslat každého dělníka na místo, kde je ho podle státního plánu nejvíce třeba“. Prosazovat pro pracovní sílu volnost, jako to dělali menševici, byla podle Trockého „bážívá cesta“ k socialismu. Bez potráviny nového monopolu nebo zrušení trhu práce se ekonomika a dělnická třída zdevastuje tím, jak budou „dělníci chaoticky přecházet z jedné továrny do druhé“. Nejlepší se dorazí k socialismu, podle jeho názoru, zamezením volného pohybu

mázdění byla protestním proměněvickým a proeserským hnutím, nýbrž jenom hnutím proti bolševikům (i když ti byli jeho členy).⁶² Pravdou je, že se mohlo protestní rezoluce z továren vyjadřovaly v téměř smyslu jako menševici a eseri; odmítaly uzavření ústavodárného shromáždění, brestlitevskou smlouvu a represe vůči opozici. Ale z toho nejspíš plyne, že rezoluce psali menševici a eseri a jak ti, tak oni přidávali k dělnickým požadavkům své nebo je zabalili do vlastní frazeologie. Každopádně na základě zápisů z továrních schůzí můžeme soudit, že obecný pocit, který dělnici nejvíce venilovali, byl ten, že slib „dělnické revoluce“ – slib, který mohl z nich přimět k podpoře bolševiků na podzim 1917 – se nesplnil. Jak stávkující dělníci továren Sormovo vyhlásili v červnu: „Sovětský režim, který byl zřízen našim jménem, se vůči nám chová zcela nepřátelsky. Sliboval přinejmenším dělníkům socialismus, ale přinesl jenom prázdňé továreny a krajní nouzi.“ To byl, lze říci, obecný pocit, který sdíleli všichni politizovaní dělníci – včetně velkého dílu řadových bolševiků, z nichž mnozí se k mimorádným shromážděním přidávali. Dokonce i stranický výbor petrohradské Vyběžské Strany, ona bašta militantního bolševismu sedmáctého roku, šílil mezi svými členy propagandu mimorádných shromáždění.⁶³

Do dubna 1918 dospěl Lenin k názoru, že průmysl má přejít z dělnické kontroly prostřednictvím kolektivních rad pod kontrolu státní řídicí struktury („jednotelné řízení“), schopnou obnovit pracovní disciplínu. V „bezprostředních úkolech sovětské moci“ napsaných téhož měsíce, vyžadoval Lenin ofenzivu dělnické třídy proti zastavení kapitalistického průmyslového systému v širokém zájmu ekonomické rekonstrukce. Znalost „buržoazních“ manažerů budou využity v zájmu tohoto státu; což, jak připouštěl, znamenalo budovat socialistický řád kapitalistickými metodami. Aby byli buržoazní manažeri ochotni pracovat pro sovětský režim, bude jim nutné platit vysoké platy a obnovit jejich autoritu na pracovišti, byť by to bylo proti egalitářským principům levice. Jenomže, dokazoval, vzhledem k nepřipravenosti dělnické třídy na úlohy řízení, je to v tom-odhledu nutná „daň“. V zájmu efektivity je nutné obětovat myšlenky rovnosti.⁶⁴ Od této chvíle začali bolševici povzbuzovat proces postátování, druhou hlavni poválečnou protiradni oporu válečného komunismu. Do této chvíle probíhal tento proces převážně zdola, z iniciativy místních sovětských a dělnických organizací a nabyli charakteru tovární revoluce, během níž dělníci začínali své řídicí pracovníky řídit. Teď, s Leninovým požeháním, se toho procesu ujala ústřední státní moc a její Všeruská ekonomická rada (VSNCH), která během tohoto procesu nahrazovala dělnický systém továrního řízení státem jmenovanými („buržoazními“) manažery s cílem obnovit pracovní disciplínu. To ve skutečnosti znamenalo přesunout centrum průmyslové moci z továrních výborů a odborových svazů na řídicí aparát státostřany.⁶⁵

Politická změna byla jasně motivována rostoucí hrozbou ze strany dělnické třídy. Nejjednodušší cestou, jak překazít továrním organizacím možnost stát se

kanálem dělnické
Sovarkomu z 28.
lu, byl vydan pou
„mimorádnými sh
na tomto dekretu
sování nadiktovála
stříla do lidí na
nastala spirála stá
stavila a v těch m
a eseri všechny hl
dostala volnou ru
patrně vedla k pád
nari a eseri budou
zily vzpoury. Vole
esery. Bolševické
a eserského státní
kontrolu a utnout
mocenské opoře,
Dekretem o zru
se aparátem stran
když uskutečni p
uvěznění – zřejm
a desítky z nich p
zastaršování vřlo
mli vítězství v ka
jejich vůdcové sed
čistka. Ze sovětl
onari“ a zahňání
i Gorkého *Novaja*
často vyslovovala
16. července zaka
Gorkij Jekaterině
na Rusi! Jsme tak
* Podle jiné úva
vlastněno Něm
něné po 1. čer

kanálem dělnického opozičního hnutí, byla převést je pod centrální dikta. Dekret Sovnarkomu z 28. června, kterým byla postátněna většina ruského velkopřímýslu, byl vydán pouhě tři dny před petrohradskou generální stávkou, vyhlášenou „mimorádnými shromážděními“ na protest proti bolševickému režimu. Ačkoli se na tomto dekretu pracovalo už několik týdnů, není pochyb, že jeho přesně náčarování nadiktovála potřeba tuto stávkou si privlastnit.* Po 9. květnu, kdy Čeka strhla do lidí na dělnické demonstraci na petrohradském předměstí Kolpino, nastala spirála stávek a dělnických protestů, přímýslová výroba se prakticky zastavila a v těch městech, kde bylo možné svobodně hlasovat, dostali menševici a eseri všechny hlasy. Vypadalo to v krátkosti tak, že kdyby petrohradská stávka dostala volnou ruku, měla velkou šanci rozvinout se v celostátní stávkou, která by patrně vedla k pádu režimu. I to byl kritický okamžik občanské války, kdy legio-náři a eseri budovali na Volze svou mocenskou základnu a v rudem týlu se mno-zily vzpoury. Volodarskij, bolševický komisař pro tisk, byl 20. června zavržděn esery. Bolševické vedení mělo strach, že by to mohlo být počátek menševického a eserského státního převratu. Považovalo za nezbytné převést tovarny pod státní kontrolu a utnout tak hlavu generální stávce, hrozící propuknout v jejích poslední mocenské opoře, která jim zůstala.

Dekretem o znárodnění přestal být řídicí aparát tovarny věci dělnickou a stal se aparátem stranickým. Stranictví šéfové z této pozice vyhržovali dělníkům, že když uskuteční plánovanou stávkou, budou propuštěni. Organizátoři stávky byli uvězněni – zejména ti, kteří byli známi svými kontakty s esery a menševiky – a desítky z nich postříleny jako „kontrarrevolucionáři“. Není divu, že po takovém zastrásování vyšlo do ulic na generální stávkou pouze velmi málo dělníků. Bolševici měli vítězství v kapse: „mimorádná shromáždění“ byla postavena mimo zákon, jejich vůdcové seděli ve vězení a opozičních odborových svazech byla provedena čistka. Ze sovětu byli vyhnáni menševici a eseri, odsouzeni jako „kontrarrevoluci-onáři“ a zahánáni do podzemí. Poslední opoziční noviny byly zakázány. Dokonce i Gorkého *Novaja žizn*, která pomáhala petrohradskou stávkou organizovat a která často vyslovovala svou podporu „mimorádným shromážděním“, byla nakonec 16. července zakázána. „Směrujeme k totální občanské válce“, psal malomyslný Gorkij Jekatěrině, „a jak to vypadá, bude to válka velmi krutá... Jak těžko se žije na Rusi! Jsmé tak hloupi – tak neuvěřitelně hloupi.“⁶⁶

* Podle jiné úvahy bylo mnoho akciových společností, tímto dekretem posízených, vlastně Němci a podle prestliťevské smlouvy by za všechny tyto společnosti, postát-něné po 1. červenci, muselo být vyplaceno odškodnění (Malle, *Economic*, 59–61).